A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének átalakulása a XVIII. század második felében

Arhiv. KISSNÉ BOGNÁR KRISZTINA
Arhivele Universităţii „Eötvös Loránd" Budapesta

1. A felvilágosodás eszmerendszerének megjelenése a Habsburg Birodalomban

A történészek által általánosan elfogadott megfogalmazás szerint „*felvilágosodásnak Európa történetében azt a nagy ideológiai mozgalmat nevezzük, amelynek fő sodrát a francia burzsoázia egyre élesedő küzdelme adta meg a feudális rendszer, a nemesség ellen a XVIII. században, egészen a polgári forradalomig. A felvilágosodás tehát alapvetően a francia forradalom előkészítő időszakának ideológiai arzenálja volt*."[1] Európa gazdaságilag és társadalmilag kevésbé fejlett régióiban, így a Habsburg Birodalomban is, a felvilágosodás eszméi sajátos keretek között szolgálták a polgári társadalom kialakításának kezdeti lépéseit. A XVIII. század második felének uralkodói (Mária Terézia és II. József) felismerve a fejlett országokhoz való felzárkózás szükségességét, megerősített és központosított uralkodói hatalmuk segítségével vezették be birodalmukban azokat a reformokat, amelyek a polgári fejlődés felé indították el országaikat. Közép-Európában tehát, erős polgárság hiányában a felvilágosult abszolutizmus képviselői igyekeztek az új eszméket a gyakorlati életbe is átültetni és megvalósítani.

A feudális viszonyok megváltoztatását követelő ideológia a „*művelődésben a józan értelem és a lelkiismeret szabadságát*" kívánta megvalósítani „*a feudális elmaradottság, dogmák, vallási fanatizmus,*

[1] Kosáry D., ***Művelődés a XVIII. századi Magyarországon***, Budapest, 1983, 251. p. A továbbiakban ***Kosáry***.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

előítéletek és babonák uralma helyett."[2] A felvilágosult abszolutista uralkodók ezeknek az elveknek megfelelően, fontosnak tekintették az oktatáspolitika területét, ezen belül is az iskolarendszer reformját, amelynek eredményeként az állam irányítása és felügyelete alatt álló egységes oktatási-nevelési rendszert kívántak létrehozni. A birodalom modernizálását szolgáló központosított államszervezet egyre több és jobb szakember munkába állítását igényelte, ennek megfelelően a XVIII. század közepétől elindított változtatások egy másik nagyon fontos cél elérését is középpontba állították. Az iskolák legfőbb feladata az állam számára hasznos állampolgárok nevelése lett, akik társadalmi helyzetüknek és szerepüknek megfelelő képzés után, a maguk helyén és szintjén a lehető legjobban munkálkodnak és ezzel hozzájárulnak az állam zökkenőmentes működéséhez és fejlődéséhez.

Az oktatáspolitika által kitűzött célokat a felsőoktatás területén a már működő intézmények tanulmányi és szervezeti rendjének korszerűsítésével, valamint a modern ismereteket nyújtó, szakképzést biztosító új iskolák felállításával kívánták megvalósítani. Mielőtt az elképzelések valóra váltását szolgáló konkrét lépésekkel megismerkednénk, röviden tekintsük át a Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszerének kialakulását és fejlődését a középkortól a XVIII. századig.

2. Felsőoktatási intézmények a birodalom területén a XVIII. század előtt

Közép-Európa első egyetemei a XIV. század közepén kezdték meg működésüket.[3] A klasszikus középkori intézményekben négy karon folyt az oktatás, a filozófiai kar a további tanulmányokra való felkészítésre szolgált, míg a tudományok csúcsát a teológia jelentette. A kezdetben korszerű ismereteket nyújtó iskolák a XVI. század közepére fokozatosan elveszítették vonzerejüket, hallgatói létszámuk rohamosan csökkent. A színvonal hanyatlásának egyik oka az volt, hogy a katolikus egyház befolyása alatt álló egyetemeken megmerevedett a tanulmányi rend. A reformáció megjelenése

[2] ***Kosáry***, 251. p.

[3] 1348: Prága, 1364: Krakkó, 1365: Bécs.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

tovább nehezítette a híres intézmények helyzetét, mivel az új tanokat megismerni kívánó diákokat az újonnan alapított, elsősorban németországi protestáns egyetemek felé fordította. A XVI. század első évtizedeiben a bécsi egyetemen alig volt tanár és diák, a prágai működését a huszita seregek bénították meg, a krakkói pedig jelentéktelen helyi intézménnyé zsugorodott.

A változásra a század közepéig kellett várni, ekkor kezdődött el a régi rendszer megújítása. A katolikus egyház a jezsuiták vezetésével kezdte meg harcát pozícióinak visszaszerzéséért. Az ellenreformáció élén haladó rend az oktatásnak rendkívül fontos szerepet tulajdonított. A katolikus többségű Habsburg-tartományokba I. Ferdinánd hívta a szerzeteseket. Elsőként a bécsi egyetemen kapták meg a tanítás jogát, 1623-tól pedig a bölcsészeti és teológiai fakultás vezetését, amivel gyakorlatilag az egész egyetem az irányításuk alá került egészen a XVIII. század közepéig. Prágában 1556-tól működött kollégiumuk, a Klementinum, amely 1622-ben egyesült a régi egyetemmel és a szerzetesek által felügyelt intézménnyé vált. Uralkodói támogatással a jezsuiták számos új tanintézetet is létesítettek. Ezek általában gimnáziumok voltak, amelyek közül többen fokozatos bővítés eredményeként váltak egyetemmé a XVII. század közepéig.[4] Az örökös tartományok kibővített felsőoktatási hálózatához kapcsolódva, a XVII. század közepén Magyarországon is megkezdte működését az első egyetem. A Pázmány Péter esztergomi érsek által alapított nagyszombati univerzitás 1635-ban csak bölcsészeti és teológiai fakultással indult, ezekhez 1667-ben csatlakozott a jogi kar, az orvostudományok oktatását pedig éppen a továbbiakban részletesen bemutatásra kerülő felvilágosult abszolutista intézkedések tették lehetővé száz évvel később.

A jezsuita egyetemeken a tanulmányi rend azonos volt, alapjául az 1599-ben jóváhagyott ***Ratio atque Instituto Studiorum Societatis Jesu*** című tanulmányi szabályzat szolgált, amely közép- és felsőfokon egységes rendszerbe foglalta a tanítást. Az ellenreformáció céljait az oktatással és

[4] Olmütz: 1573-tól egyetem. Graz: 1573: gimnázium, 1586-tól egyetem. Klagenfurt: 1604: gimnázium, 1650-es évek: bölcsészeti és teológiai oktatás. Innsbruck: 1562: gimnázium, 1668: egyetem. Linz: 1629: gimnázium, 1669-71: egyetem.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

neveléssel is szolgálni kívánó rend elsősorban a katolikus hit védelmét kiválóan ellátni tudó, a hitvitákra elméletileg jól felkészült tudósokat, papokat kívánt nevelni. A ***Ratio*** az egyetemi oktatás tartalmában a régi tekintélyek tanításához igazodott, a teológiában Szent Tamás ***Summa theologiae*** című műve, míg a bölcsészeti karon Arisztotelész munkái jelentették a legfőbb tananyagot. A tanári előadások az előírt művek ismertetésére és magyarázatára vonatkoztak, a hallgatók jegyzeteléssel, esetenként diktálás után rögzítették a legfontosabb tudnivalókat. A tananyag elmélyültebb megismerését a meghatározott rendszerességgel előírt ismétlések és viták szolgálták. A nyilvános vitán való megfelelő szereplés az egyetemi fokozatok megszerzésének is elengedhetetlen feltétele volt.[5] Az oktatási módszerek kezdetben újnak számítottak, de a régi keretekhez való ragaszkodás, az állandóság biztosításának igénye idővel korszerűtlenné vált. Az oktatás elsősorban a kész ismeretanyag elsajátítását várta el a hallgatóktól, nem ösztönzött az önálló gondolkodásra vagy a tudományos kutatás módszereinek megismertetésére. A korszerűtlen tanulmányi rend a XVIII. század közepén már akadályozta az új ismeretek tanításának megjelenését a felsőoktatásban, egyben jó ürügyet szolgáltatott a felvilágosodás eszméit képviselő világi hatalomnak az egyetem életébe történő beavatkozásra és az egyháznak az intézményekből való kiszorítására. Nem meglepő tehát, hogy az oktatási reformok a birodalom legfontosabb egyetemein a tanulmányi és szervezeti rend átalakításával kezdődtek.

Az előzmények ismertetése után a következőkben Mária Teréziának és II. Józsefnek az egyetemek helyzetét, anyagi alapjait, szervezeti felépítését és tanulmányi rendjét gyökeresen átalakító intézkedéseit mutatjuk be.

[5] ***Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635-2002***, szerk. Szögi L.. Budapest, 2003, 32. p. Továbbiakban: ***ELTE története.***

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

3. Reformok a bécsi és a nagyszombati egyetemen

Bécs

A felvilágosult abszolutizmus eszmerendszerében az oktatás - a felsőoktatásé pedig különösen - legfontosabb feladata az állam számára hasznos, kiművelt emberfők kinevelése. Az egységesítésre, központosításra törekvő hatalom természetesen ezt a területet is irányítása alá kívánta vonni, s az ellenőrzés mellett a közvetítésre kerülő ismereteket, sőt még átadásuk módját is pontosan előírta. Az állam vezetése által megfogalmazott elképzelések megvalósításának egyik legfontosabb feltétele az egyháznak, elsősorban a jezsuita rendnek az oktatásból történő eltávolítása volt. A Habsburg Birodalomban hol máshol kezdődhetett volna meg a nagy kísérlet az átalakításra, mint a főváros, Bécs legpatinásabb intézményében, a XIV. század óta működő egyetemen. A XVIII. század közepétől Mária Terézia egyik legbefolyásosabb tanácsadója, Gerhard Van Swieten holland orvos irányította a birodalom kultúrpolitikáját. 1749-ben az egyetem orvosi karának reformját, majd 1752-ben illetve 1753-ban a bölcsészeti, hittudományi és jogi fakultás átalakítását is elindította.

A változtatások a szervezeti és a tanulmányi rendet egyaránt érintették. A jezsuiták kikerültek az egyetem vezetéséből, az irányítás a korábban a rend által kinevezett magisztrátus helyett a konzisztórium kezébe került. Az új testület tagjai az uralkodótól kapták megbízásukat; a főigazgató és a kari igazgatók feladata az államhatalom közvetlen képviselete volt. Mária Terézia a tanárok kinevezésének jogát is megtartotta saját hatáskörében. A szerzetesrend tagjai továbbra is taníthatták a filozófiai és teológiai tárgyakat, de kinevezésüket már nem a tartományi rendfőnöktől, hanem a királynőtől kapták, aki ugyanakkor azt is elrendelte, hogy a tanári állások megpályázásának lehetőségét biztosítani kell minden alkalmas jelentkező számára.

Tanulmányi téren is számos újítás bevezetésére került sor. A politikai-kamarai stúdiumok (*studium camerale*) oktatását Sonnenfels kezdte meg az újonnan alapított tanszéken, a jogi karon pedig Martini és Riegger tanított a felvilágosodás elveire épülő korszerű ismereteket (pl. természetjogot). A

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

központi hatalom a tananyagot és a metodikát egyaránt meghatározta, amikor elrendelte, hogy a korábbi diktálásos módszer helyett ezentúl kijelölt könyvekből kell az ismereteket a hallgatóknak elsajátítaniuk. Az oktatáspolitikai koncepció ismeretében talán nem meglepő, hogy az előírt tankönyvek mindegyike a felvilágosodás szellemében íródott.

A reformrendelkezések kezdettől fogva fokozatosan háttérbe szorították az egyház korábban mindenre kiterjedő befolyását. Az állami oktatáspolitika teljes érvényesülésére 1773-ban, a jezsuita rend feloszlatása után kerülhetett sor. A most már valóban világi irányítású egyetemen II. József újabb radikális intézkedéseket vezetett be. 1778-ban, a katolikus egyház tekintélyét végképp megtörve, eltörölte a szeplőtelen fogantatásra tett kötelező esküt, így lehetővé vált a protestánsok számára is a tudományos fokozatok megszerzése. 1782-től zsidó vallású hallgatók is szerezhettek doktori címet a jogi és orvosi fakultáson. A központosítás céljait szem előtt tartva 1783-ban a latin helyett a német lett az oktatás nyelve.

Mária Terézia és II. József rendelkezései elindították az intézményt a modern egyetemmé válás útján. Az uralkodók elképzeléseinek helyességét igazolta, hogy a középkori alapítású univerzitás a XIX. században a birodalom és egész Európa egyik legjelentősebb oktatási központjává vált.

Nagyszombat / Buda / Pest

A felvilágosult abszolutizmus elveit megvalósítani szándékozó, fokozatosan erősödő központi hatalom az oktatási rendszer egységesítésére törekedett a birodalom egész területén. A bécsi reformok így a Habsburg-fennhatóság alatt álló többi tartomány illetve ország hasonló intézményei számára is követendő mintául szolgáltak. Az udvar ezeknek az elveknek megfelelően elrendelte, hogy Nagyszombatban a bécsi egyetemen kialakított új tanulmányi rend szerint kell az oktatás minden részletét megszervezni. 1753-ban a teológiai és bölcsészeti karon történtek is változtatások (pl. a bölcsészeti tanulmányok idejét két évre szállították le), de mélyreható reformok megvalósítására ekkor még nem került sor.[6] 1760-ban újabb kis

[6] ***ELTE története***, 50. p.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

lépésként a jogi karon a természetjog tanításának bevezetésével próbáltak az állami vezetés által támasztott követelményeknek megfelelni. Ebben az évben került sor a birodalom központjában az államtanács és az udvari tanulmányi bizottság megszervezésére. Magyarországon az uralkodó két évvel ezután Barkóczy Ferenc hercegprímásra bízta a tanulmányi ügyek felügyeletét. A főpap határozott elképzelésekkel látott hozzá az egyetem ügyeinek intézéséhez. Az egyházon belül azok közé tartozott, akik élesen szembehelyezkedtek a jezsuitákkal, így a bécsi példa nyomán az ő oktatási monopóliumukat igyekezett elsősorban megtörni. Első lépésként a szemináriumok irányítását világi papokra bízta. A Nagyszombatban működő érsekség és egyetem központját Esztergomba kívánta visszahelyezni; ez az egyetem életét jelentősen befolyásolta volna, de az érsek halála megakadályozta e terv megvalósítását.[7]

1765-ben megkezdte működését a helytartótanácson belül a tanulmányi ügyek reformját előkészítő bizottság, amely az egyetem tevékenységét is alaposan megvizsgálta, és 1767 őszére kidolgozta az oktatás minden területére kiterjedő részletes szabályzatot. A helytartótanács által felterjesztett tervezetet a legfelsőbb szinten 1769-ben tárgyalta meg a magyar kancellár irányításával ülésező, úgynevezett vegyesbizottság, amelynek többek között Van Swieten is tagja volt. Nevét azért fontos a nagyszombati egyetemmel kapcsolatban is megemlítenünk, mert a helytartótanácsi javaslattal szemben kiállt az orvosi kar létrehozása mellett. Az ő tanácsát megfogadva a földvári apátság jövedelmeinek átengedésével a királynő megteremtette az orvosi kar felállításának anyagi alapját, így 1769-ben négy karral működő, teljes univerzitássá alakította át a nagyszombati intézményt. Az orvosképzés megindítása mellett Mária Terézia még ebben az esztendőben jóváhagyta a vegyesbizottság által kidolgozott, az egyetem megújítását végleges formába öntő javaslatot is, és elrendelte, hogy a reformok bevezetését a következő év őszén meg kell kezdeni.

---

[7] Pauler T., ***A Budapesti Magyar Királyi Tudomány-Egyetem története***, Budapest, 1880, 46. p. Továbbiakban: ***Pauler***.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

Az 1770-ben életbelépett új tanulmányi szabályzat, a ***Norma Studiorum*** gyökeresen átalakította az egyetem szervezetét. Az esztergomi érsek által alapított intézmény királyi fennhatóság alá került. A vezetést a jezsuita rend által kinevezett egyetemi tanács, a magisztrátus helyett a bécsi mintára létrehozott konzisztórium gyakorolta. Ennek tagja lett az esztergomi káptalan nagyprépostja, valamint a négy kari igazgató. Kinevezési joga természetesen itt is az uralkodónak volt, csakúgy, mint az államhatalmat képviselő főigazgató esetében, aki közvetlenül az udvarral tartotta a kapcsolatot. Az irányítást a jezsuita korszakban ellátó magisztrátus ugyan megmaradt, de a tanácsot alkotó rektor és az egyes karok dékánjai ezután választás útján nyerték el tisztségüket, hatáskörük teljesen leszűkült, csupán a hallgatók fegyelmi ügyeinek elbírálására korlátozódott. A tanári állások betöltésének módja szintén a bécsi mintát követte.

Az egyetem irányításának átalakítása mellett a tanulmányi rendet is jelentősen megváltoztatták. Bécshez hasonlóan a reform itt is tantárgyak átcsoportosítását, új tanszékek alapítását eredményezte. Ekkor állították fel a hittudományi karon a két erkölcstani tanszéket, a jogi fakultáson ekkor került bevezetésre a természetjog, valamint az általános közjog tanítása. Az 1769-ben csupán négy tanszékkel működő bölcsészeti karon bővült talán a legnagyobb mértékben az oktatott tárgyak köre. 1770-ben a politikai-kamarai tudományok, illetve a történelem és világi ékesszólás oktatása indult meg, míg 1774-ben az etika, esztétika, csillagászat és a második matematika tanszék kezdte meg működését. Az új tantárgyak bevezetését az is megkönnyítette, hogy a jezsuita rend feloszlatása után az intézmény már teljesen állami irányítás és ellenőrzés alá került.

A XVIII. században az egyetem életében talán a legjelentősebb fordulatot hozó esztendő az 1777-es volt. A központosító hatalom ebben az évben tette közzé a magyar oktatásügy egyik legjelentősebb dokumentumát, a ***Ratio Educationis***.[8] Ez a szabályzat „*a hazai iskolák hagyományos*

[8] Az 1777-ben Bécsben megjelent latin nyelvű szabálykönyv pontos címe: ***Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas***. A magyar nyelvű kiadás: ***Ratio Educationis. Az***

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

szervezetét, tananyagát, oktatási-nevelési eljárásmódjait rögzíti s teszi továbbra is kötelezővé, beleépítve Mária Terézia korábbi új kezdeményezéseit, de - a felvilágosodás szellemében - számos új, megvalósítandó elemet is tartalmaz." Amiért azonban a magyar neveléstörténetben kiemelkedő jelentősége van: „*első ízben kísérelte meg az állam felügyelete alatt álló egységes hazai oktatási-nevelési rendszer létrehozását. Szerzői tehát Magyarország meglevő, felekezetileg meglehetősen széttagolt, különféle szintű iskoláit kívánták egy állami iskolarendszer keretei között, tisztségüket állami tisztségviselőként betöltő tanügyi vezetők irányítása alatt álló egységes szervezetbe rendezni, az iskolák felekezeti jellegének, valamint feudális fenntartási módjának megváltoztatása nélkül*."[9] A dokumentum részletesen megfogalmazta az ország egyetemének az oktatásügyben betöltött szerepét és jelentőségét. A hasznosság elvét kiemelve megállapította, hogy a felsőoktatási intézmény feladata nemcsak „*az egyházi és világi hivatalok ellátására*", hanem „*a tudományok művelésére és a nemes törekvéseknek a hazában való elterjesztésére*" alkalmas emberek nevelése.[10] E célok eléréséhez a tudományágak lehető legszélesebb körének oktatására volt szükség. A ***Ratio*** előírásai alapján tehát újabb tanszékek kapcsolódtak be az egyetem életébe (történelmi segédtudományok, természetrajz, mezőgazdaságtan, kísérleti fizika, mechanika, építészet, földtan, hidrotechnika). A színvonalas képzés biztosításához elengedhetetlenül szükséges volt új, a gyakorlati ismeretek megszerzését lehetővé tevő intézetek, gyűjtemények megszervezése. A természetrajzi gyűjtemény, az éremgyűjtemény, a régiségtár, a könyvtár, a fizikai és mechanikai szertár, a csillagvizsgáló, a botanikus és mezőgazdasági kert kialakítására fokozatosan került sor. Magyarország első egyetemének

1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása, fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta Mészáros I., Budapest, 1981. Továbbiakban: ***Mészáros***.

[9] ***Mészáros***, 8. p. Kiemelések az eredeti szövegben.

[10] ***Kosáry***, 500. p.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

ugyanis nemcsak tanulmányi és szervezeti rendje változott meg 1777-ben, hanem működésének helyszíne is.

Pázmány Péter már az alapító okiratban megfogalmazta azt a lehetőséget, hogy az egyetem a körülmények változása, a török alóli felszabadulás esetén alkalmasabb városban folytassa működését.[11] A török kiűzése, a gazdasági és társadalmi viszonyok konszolidálódása megteremtették annak lehetőségét, hogy a reformok eredményeként királyivá váló intézmény a magyar királyok ősi székhelyére, a lassan az ország fővárosává fejlődő Budára kerüljön. Az államtanács már a hatvanas évek végén felvetette, hogy Nagyszombatban nem biztosított a további fejlődés lehetősége, mivel az erősen egyházi befolyás alatt álló város nem volt igazán megfelelő környezet az átszervezett intézmény számára. Budát először Niczky Kristóf javasolta 1769-ben, de a vegyesbizottság ekkor még a nehézségekre hivatkozva elutasította az ötletet. 1774-ben merült fel újra az udvari tanulmányi bizottságban az áthelyezés kérdése, a királynő ekkor már Buda mellett foglalt állást. 1776-ban különbizottság vizsgálta meg a lehetőségeket és végül ez is a már korábban a legnagyobb támogatást élvező helyszínt javasolta. A döntésben valószínűleg szerepet játszott az is, hogy a város nagy lelkesedéssel fogadta az elképzelést, ingatlanokkal és pénzzel is támogatta a költözést, az orvosi kar céljaira pedig felajánlotta a városi kórházat. Mária Terézia budai palotáját engedte át az egyetem részére, és a jezsuita rend iskolaépületei és kertje is oktatási célokat szolgáltak a továbbiakban. A költözést 1777 őszén bonyolították le, Budán 1777. november 3-án nyílt meg az új tanév. Az épületek átalakítása és a berendezkedés az új helyszínen természetesen hosszabb időt vett igénybe. Az ünnepélyes megnyitót a háborús viszonyok is hátráltatták, így arra csak 1780. június 25-én került sor. A díszes ceremóniával megtartott ünnepségen felolvasták a ***Diploma Inaugurale***-t, amely a második alapítólevélnek tekinthető, mivel *„megerősíti az egyetem összes kiváltságait és biztosítja számára mindazokat a jogokat, amelyeket más egyetemek élveznek, külön kiemelve az örökös tartományokban lévő bécsi, prágai, gráci és olmützi*

[11] ***ELTE története***, 17. p.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

egyetemet."[12] Az oklevél rögzíti továbbá az intézmény új szervezetét, felsorolja a királynő által adományozott pecséteket, az anyagi alapot biztosító uradalmakat (földvári, sellyei, bozóki apátsági birtokok). Az ünnepély egy korszak lezárását jelentette: a század közepén megkezdődött átalakítás eredményeként a nagyszombati érseki egyetem budai királyi egyetemmé változott.

A királyi jelző egészen a XX. század közepéig szerepelt a hivatalos elnevezésben, a székhely azonban nagyon rövid idő alatt ismét változott. II. József államigazgatási reformjainak következtében az univerzitás 1784-ben a Duna másik partjára, Pestre költözött. Az újabb költözés elrendelése mellett az uralkodó olyan változásokat kezdeményezett az egyetem életében, amelyekkel itt is az egyházi befolyás teljes felszámolását kívánta elérni. A kari igazgatói állásokat megszüntetve visszaállította a dékánok korábbi hatáskörét - ez a teológiai kar nagy tekintélyű igazgatója ellen irányult, aki a jozefenista politika egyik legjelentősebb ellenzője volt. Az egyetem oktatási tevékenysége mellett országos ellenőrző és irányító szerepet is betöltött, felügyelte a királyi akadémiákat, a tudományos- és tankönyvkiadást. A Pozsonyból Budára helyezett helytartótanáccsal és kamarával együtt jelentősen hozzájárult a város szellemi és gazdasági fejlődésének megindulásához, országos központtá válásához.[13]

4. Az új, szakképzést biztosító intézmények létrejötte

A felvilágosult abszolutizmus felsőoktatási politikájában a haszonelvűség és korszerűség érvényesítése nem csupán a már működő intézmények átalakítása során valósult meg, hanem megkívánta teljesen új képzési helyszínek kialakítását is. A birodalom gazdasági fejlődése, a központi államigazgatás kialakítása egyre több specializált, korszerű ismeretekkel rendelkező szakember munkáját kívánta. A természeti kincsek célszerű kiaknázásához és feldolgozásához bánya- és kohómérnökökre, a folyók szabályozásához, az útépítéshez, a birodalom területének pontos

[12] ***Ibidem***, 77. p.
[13] ***Kosáry***, 502. p.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

feltérképezéséhez is szaktudással bíró emberek alkalmazására volt szükség. Az állam által elrendelt összeírások, felmérések elkészítését is csak pénzügyi, statisztikai ismeretekkel rendelkező hivatalnokok végezhették el. A korszak kisebb-nagyobb háborúi még a katonák számára is megfelelő szintű oktatást tettek szükségessé.

A felsőfokú szakoktatás kezdetei a XVIII. század elejére vezethetők vissza. Az iskolák egy része magánalapításúként kezdte meg működését, idővel az állam vette át irányításukat. Másik csoportjuk már működő egyetem tanszékeként, intézményeként jött létre, és csak a következő századokban vált önálló felsőoktatási intézménnyé. Közös jellemzőjük volt, hogy egy-egy kialakulóban lévő tudományterület legkorszerűbb ismereteinek koncentrált átadására vállalkoztak.

Korszakunkban a legtöbb intézmény az egyre jobban elkülönülő műszaki tudományok megismertetésére jött létre. Ezen a tudományterületen elsőként biztosított felsőfokú képzést a birodalomban az 1717-ben magánintézményként létrejött Bécsi Hadmérnöki Akadémia. Működése során többször is székhelyet változtatott a főváros környékén, 1755-ben császári rendelkezés eredményeként új tanrend alapján folytatta munkáját. Az állami irányítás alatt a katonai elit egyik legfontosabb képzési helyévé vált, de számos civil pályán érvényesülő hallgatója is volt, akiket az igen magas színvonalú matematikai és geometriai oktatás vonzott az iskolába. Prágában 1718-ban szintén magánszemély szervezte meg a Mérnökképző Intézetet, amely csak 1806-ban vált állami intézménnyé. Magyarországon a század közepén sikertelenül végződött kamerális iskolai kísérlet[14] után a budai egyetemen, a bölcsészeti kar részeként szerveződött meg az Institutum Geometrico-Hydrotechnicum. A matematikát, geometriát, földmérést, hidraulikát tanító intézetből csak száz évvel később vált önálló műszaki egyetem. Speciális műszaki tananyagot oktatott az 1735-ben Selmecbányán felállított bányatisztképző iskola, amelyet 1763-1770 között fokozatosan fejlesztettek akadémiává. Sajátossága volt, hogy főiskolai szinten az egész

[14] 1763-1776 között működött Szempcen a számviteli, pénzügyigazgatási, műszaki ismereteket, földmérést, geometriát, mechanikát tanító Collegium scientiarum politico-oeconomico cameralum.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

birodalom számára képzett bányamérnököket. Az iskola fennállásának több mint kétszáz éve alatt folyamatosan magas színvonalú képzést nyújt ezen a szakterületen.

A hadi tudományokat 1752-től a bécsújhelyi Theresianum Katonai Akadémián oktatták. Az akadémia elsősorban harctéri szolgálatra alkalmas tiszteket nevelt, ennek megfelelően a gyakorlati ismeretek (alaki kiképzés, vívás, lovaglás) elsajátítása volt a növendékek főfeladata.

Az állami hivatalnokképzés sajátos területét szolgálta az 1754-ben felállított Bécsi Konzuli Akadémia - Keleti Nyelvek Akadémiája. Az intézmény célja a török birodalommal való kapcsolattartásra alkalmas, diplomáciai és nyelvi jártassággal rendelkező szakemberek kinevelése volt.

Magyarországon 1776-tól világi intézmények rendszerét szervezte meg az államhatalom. Az öt városban (Kassa, Nagyszombat,[15] Győr,[16] Nagyvárad, Zágráb) működő királyi akadémiákon 2-2 éves filozófiai és jogi tanfolyamot lehetett végezni. A hivatalnokképzés célját szolgáló oktatás elsősorban gyakorlati jellegű volt. A jogi tanfolyamon az elméleti tárgyak nagy részének mellőzésével a közigazgatásban jól hasznosítható tananyagot sajátíthattak el a hallgatók.[17]

A mezőgazdaság fejlődését segítette elő a Bécsben 1766-ban megalakult Állatorvosi Akadémia, valamint a pesti egyetemen 1787-ben létrejött hasonló tevékenységi körű állatgyógyászati tanszék, amely 1790-ben Institutum Veterinarium (Állatgyógyászati Intézet) néven folytatta működését. Mezőgazdasági tanszéket a ***Ratio Educationis*** hozott létre a nagyszombati egyetemen, de Európa első rendszeres felsőfokú mezőgazdasági tanintézményét Festetics György alapította Keszthelyen (1797). A Georgikon jogutódjaként napjaikban is folyik egyetemi szintű képzés ebben a városban.

---

[15] 1784-ben az akadémiát Pozsonyba helyezték át.

[16] 1785-ben az akadémia Győrbe került.

[17] A tantárgyak között a magyar közjog, természetjog, nemzetközi jog, hazai jogtörténet, magán- és szokásjog, büntetőjog, perrendtartás, államtan, közigazgatás, kereskedelem, pénzügytan szerepelt.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

5. Összegzés

A Habsburg Birodalom felsőoktatási rendszere a XVIII. század végére jelentős mértékben átalakult. A felvilágosult abszolutizmus elveit valló uralkodók a nyugatról érkező eszmék gyakorlati megvalósítására törekedtek az oktatáspolitika területén is. A birodalom egyetemeinek szervezeti és tanulmányi rendjét megreformáló intézkedések lehetővé tették a továbbfejlődést, és a tudományágak szétválásának megindulását követő szakoktatási rendszer első intézményeinek megteremtésével együtt a modern felsőoktatás megszületését segítették elő.

Transformarea sistemului de învăţământ superior al Imperiului Habsburgic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea

Rezumat

Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, sistemul de învăţământ superior din Imperiul Habsburgic a cunoscut schimbări semnificative. Monarhii luminaţi s-au străduit să pună în practică ideile venite din vest şi pe tărâmul politicii învăţământului. Măsurile privind reforma sistemului organizatoric, a programei, au facilitat progresul şi diversificarea ramurilor ştiinţifice. La aceasta s-a adăugat începutul învăţământului profesional, tehnic în special, prin deschiderea primelor instituţii de acest gen. Toate acestea au făcut posibilă naşterea învăţământului superior modern

Lucrarea de faţă este structurată în jurul a patru probleme principale: modul de pătrundere a ideilor iluministe în Imperiul Habsburgic şi obiectivele concrete ale reformei învăţământului, o prezentare a instituţiilor de învăţământ superior înaintea secolului al XVIII-lea, reformele propriu-zise din cadrul universităţilor din Viena şi Tirnavia, Buda şi Pesta, începuturile învăţământului profesional.

Autoarea consideră că, dată fiind lipsa burgheziei în centrul şi estul Europei, propagarea ideilor iluministe s-a realizat prin intermediul reprezentanţilor aristocraţiei, în cazul de faţă rolul iniţiator, dar şi punerea în

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)

practică, a aparţinut monarhilor luminaţi, Maria Tereza şi Iosif al II-lea. Modernizarea imperiului necesita un număr crescând de specialişti, - scopul principal al reformei învăţământului. De aici, caracterul pragmatic al măsurilor luate.

După un scurt istoric al învăţământului din secolele anterioare, este prezentată situaţia de la mijlocul secolului al XVIII-lea, când, atât cadrul organizatoric, programa, cât şi metoda, erau anacronice, nu mai serveau noilor necesităţi.

Reformele au vizat mai întâi Universitatea din Viena, apoi pe cea de la Tirnavia care, ulterior, a fost mutată la Buda şi Pesta. În cadrul politicii de modernizare şi centralizare, obiectivele reformei au fost: îndepărtarea iezuiţilor de la conducerea universităţilor şi controlul direct al statului, uniformizarea învăţământului în întregul imperiu, reînnoirea programei şi a metodicii de predare, sporirea numărului instituţiilor, diversificarea obiectelor de studiu prin înfiinţarea noilor catedre care reflectau separarea ştiinţelor în noi ramuri, introducerea limbii germane ca limbă de predare, renunţarea la obligativitatea jurământului pe Imaculata Concepţie, care a permis şi tinerilor de alte confesiuni să acceadă la grade ştiinţifice, toate acestea subordonate necesităţilor modernizării Imperiului. Unul dintre actele normative care au reprezentat o turnură în reorganizarea învăţământului este ***Ratio Educationis*** (1770).

Fondarea învăţământului profesional de nivel superior s-a înfăptuit pe baza aceloraşi considerente pragmatice: asigurarea specialiştilor necesari pentru valorificarea bogăţiilor subsolului, lucrărilor hidrotehnice, modernizarea infrastructurală, modernizarea armatei, introducerea noilor tehnologii în agricultură şi creşterea animalelor, administraţie etc. Un rol important l-au avut în acest sens Academia Militară de la Viena, Institutul de Inginerie de la Praga, noul Institut de Geometrie şi Hidrotehnie organizat în cadrul universităţii de la Buda, ca să amintim doar câteva dintre cele prezentate.

BDD-A19366 © 2007 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.58 (2026-11-16 21:00:16 UTC)